ततो लोभाभिभूतस्य रागद्वेषहतस्य च । न धर्म्मे जायते बुद्धिर्व्याजाद्धर्मं करोति च ।
व्याजेन चरते धर्म्ममर्थं व्याजेन रोचते । व्याजेन सिध्यमानेषु धनेषु द्विजसत्तम ।
तत्रैव रमते बुद्धिस्ततः पापं चिकीर्षति । सुहृद्भिर्व्वार्य्यमाणश्च पण्डितैश्च द्विजोत्तम ।
उत्तरं श्रुतिसम्बद्धं ब्रवीत्यश्रुतियोजितं । अधर्म्मस्त्रिविधस्तस्य वर्त्तते रागदोषजः । २२९०
पापश्चिन्तयते चैव ब्रवीति च करोति च । तस्याधर्म्मे प्रविष्टस्य गुणा नश्यन्ति साधवः ।
एकशीलैश्च मित्रत्वं भजन्ते पापकर्म्मिणः । स तेन दुःखमाप्नोति परत्र च विपद्यते ।
पापात्मा भवति ह्येवं धर्म्मलाभन्तु मे शृणु । यस्त्वेतान् प्रज्ञया दोषान् पूर्व्वमेवानुपश्यति ।
कुशलः सुखदुःखेषु साधूंश्चाप्युपसेवते । तस्य साधुसमारम्भाद्बुद्धिर्धर्म्मेषु राजते ।
॥ ब्राह्मण उवाच ॥ ब्रवीषि सूनृतं धर्म्यं यस्य वक्ता न विद्यते । दिव्यप्रभावः सुमहानृषिरेव मतोऽसि मे । २२९०
॥ व्याध उवाच ॥ ब्राह्मणा वै महाभागाः पितरोऽग्रभुजः सदा । तेषां सर्व्वात्मना कार्य्यं प्रियं लोके मनीषिणा ।
यत्तेषाञ्च प्रियं तत्ते वक्ष्यामि द्विजसत्तम । नमस्कृत्वा ब्राह्मणेभ्यो ब्राह्मीं विद्यां निबोध मे ।
इदं विश्वं जगत्सर्व्वमजय्यञ्चापि सर्व्वशः । महाभूतात्मकं ब्रह्म नातः परतरं भवेत् ।
महाभूतानि खं वायुरग्निरापस्तथा च भूः । शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च तद्गुणाः ।
तेषामपि गुणाः सर्व्वे गुणवृत्तिः परस्परं । पूर्व्वपूर्व्वगुणाः सर्व्वे क्रमशो गुणिषु त्रिषु । २२९५
षष्ठस्तु चेतना नाम मन इत्यभिधीयते । सप्तमी तु भवेद्बुद्धिरहङ्कारस्ततः परं ।
इन्द्रियाणि च पञ्चात्मा रजः सत्वं तमस्तथा । इत्येष सप्तदशको राशिरव्यक्तसंज्ञकः ।
सर्व्वैरिहेन्द्रियार्थैस्तु व्यक्ताव्यक्तैः सुसंवृतैः । चतुर्व्विंशक इत्येष व्यक्ताव्यक्तमयो गुणः ।
एतत्ते सर्व्वमाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ।
इति श्रीमहाभारते आरण्यपर्व्वणि मार्कण्डेयसमास्यापर्व्वणि द्विजव्याधसंवादे नवाधिकद्विशततोऽध्यायः ॥ २०९ ॥
॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ एवमुक्तः स विप्रस्तु धर्म्मव्याधेन भारत । कथामकथयद्भूयो मनसः प्रीतिवर्द्धनीं । २२९२०
॥ ब्राह्मण उवाच ॥ महाभूतानि यान्याहुः पञ्च धर्म्मभृताम्वर । एकैकस्य गुणान् सम्यक् पञ्चानामपि मे वद ।
॥ व्याध उवाच ॥ भूमिरापस्तथा ज्योतिर्व्वायुराकाशमेव च । गुणोत्तराणि सर्व्वाणि तेषां वक्ष्यामि ते गुणान् ।
॥ भूमिः पञ्चगुणा ब्रह्मन्नुदकञ्च चतुर्गुणं । गुणास्त्रयस्तेजसि च त्रयश्चाकाशवातयोः ।
शब्दःस्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च पञ्चमः । एते गुणाः पञ्च भूमेः सर्व्वेभ्यो गुणवत्तराः ।
शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसश्चापि द्विजोत्तम । अपामेते गुणा ब्रह्मन् कीर्त्तितास्तव सुव्रत । २२९२५
शब्दःस्पर्शश्च रूपञ्च तेजसोऽथ गुणास्त्रयः । शब्दःस्पर्शश्च वायौ तु शब्द आकाश एव तु ।
एते पञ्चदश ब्रह्मन् गुणा भूतेषु पञ्चसु । वर्त्तन्ते सर्व्वभूतेषु येषु लोकाः प्रतिष्ठिताः ।
अन्योऽन्यं नातिवर्त्तन्ते सम्यक्च भवति द्विज । यदा तु विषयीभावमाचरन्ति चराचराः ।
तदा देही देहमन्यं व्यतिरोहति कालतः । आनुपूर्व्या विनश्यन्ति जायन्ते चानुपूर्व्वशः ।
तत्र तत्र हि दृश्यन्ते धातवः पाञ्चभौतिकाः । यैरावृतमिदं सर्व्वं जगत्स्थावरजङ्गमं । २२९३०